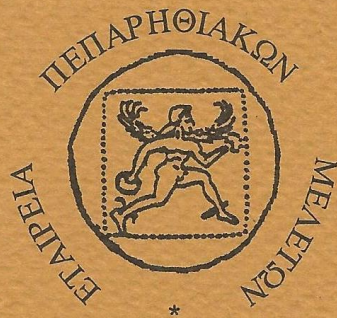

ΑΡΧΕΙΟ
ΠΕΠΑΡΗΘΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΑΘΗΝΑ 1997

Ναυσιπλοΐα και θαλάσσιοι δρόμοι στις Βόρειες Σποράδες από την προϊστορική περίοδο μέχρι σήμερα

Αδαμάντιος Σάμψων
Έφορος Αρχαιοτήτων

Οι πρόσφατες ανασκαφές στο σπήλαιο του Κύκλωπα¹ στα Γιούρα Αλοννήσου (Εικ. 1, 2, 3) έφεραν στην επικαιρότητα πάλι το θέμα της πρώιμης ναυσιπλοΐας στο Αιγαίο και γενικά στη Μεσόγειο. Οι ανασκαφές στο Φράγχι της Αργολίδας² πριν από 30 χρόνια είχαν προβληματίσει τους αρχαιολόγους γιατί έμμεσα αποδείκνυαν ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο από τους μεσολιθικούς χρόνους. Οψιανός της Μήλου είχε βρεθεί σε στρώματα του σπηλαίου του Φράγχι που χρονολογούνται στην 9η χιλιετία π.Χ. Αν και η απόσταση από την Αργολίδα στη Μήλο δεν φαίνεται μεγάλη, στην πραγματικότητα πρόκειται για μία ανοικτή θάλασσα που και με τις ηπιότερες καιρικές συνθήκες απαιτούσε μία αρκετά προηγμένη γνώση ναυπηγικής. Δεδομένου ότι η θάλασσα του Αιγαίου με τον κυματισμό της και τους σφοδρούς ανέμους θεωρείται ότι είναι από τους δυσκολότερους χώρους πλεύσης, τα ταξίδια γίνονταν ακόμα πιο επικίνδυνα.

Στην περίπτωση των Β. Σποράδων οι μαρτυρίες γίνονται ακόμα πιο χειροπιαστές. Μία κοινωνία ανθρώπων από την 9η χιλιετία π.Χ. ασχολείται ως

Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε στη Συνάντηση με θέμα “*Ναυτική Ιστορία και Ναυπηγική Τέχνη ανά τους αιώνες στις Βόρειες Σποράδες*” που έγινε στη Σκόπελο στις 18 και 19 Μαΐου 1996.

Εικ. 1. Το νησί Γιούρα βόρεια της Κυρά Παναγιάς.

επί το πλείστον με την εκμετάλλευση της θάλασσας, όπου βασίζει τη διατροφή της. Τεράστιοι όγκοι οστών ψαριών (Εικ. 4) και οστρέων αποτίθενται στο σπήλαιο ως υπολείμματα τροφής. Σπόνδυλοι μεγάλων ψαριών, ίσως εκατοντάδων κιλών, δείχνουν μία προηγμένη γνώση τεχνικών αλιείας. Οστείνα αγκίστρια (Εικ. 5, 6) διαφόρων τύπων και μεγεθών, μοναδικά ευρήματα στο Αιγαίο και γενικά στη Μεσόγειο, προξενούν εντύπωση λόγω του υψηλού επιπέδου τεχνικής και εξειδίκευσης και μαρτυρούν μία μακρά παράδοση στην αλιεία που ίσως είχε την αρχή της στους τελευταίους παλαιολιθικούς χρόνους. Ως γνωστόν οι τόνοι και άλλα μεγάλα ψάρια απαιτούν πολύωρη ενασχόληση σε ανοιχτό πέλαγος και όπως είναι φυσικό αυτό απαιτεί κάπως προηγμένη γνώση ναυσιπλοΐας και ναυπηγικής. Σίγουρα οι άνθρωποι της εποχής διέθεταν ικανά σκάφη που διέσχιζαν το αρχιπέλαγος των Σποράδων.

Οι νέες τεχνικές ενασχόλησης με τη θάλασσα εφευρέθηκαν την ίδια περίπου εποχή με το Φράγχθι αλλά είναι πολύ πιθανόν ότι σπέρματα των νέων αυτών τεχνικών υπήρχαν ήδη από τους χρόνους της Ανώτερης Παλαιολιθικής, όταν το επίπεδο της θάλασσας στο Αιγαίο ήταν πολύ χαμηλό και η επικοινωνία μεταξύ των νησιών ευκολότερη. Είναι γενικά παραδεκτό ότι προς το τέλος της τελευταίας Παγετώδους περιόδου (περίπου 20.000 π.Χ.) η κά-

θοδος της θαλάσσιας στάθμης είχε φτάσει στο έσχατο σημείο της, περίπου 120 μέτρα χαμηλότερα από τη σημερινή, με αποτέλεσμα τα νησιά των Β. Σποράδων να είναι σχεδόν ενωμένα με το θεσσαλικό κορμό και να αποτελούν μία μακρά χερσόνησο με διεύθυνση από τα ΝΔ στα ΒΑ.

Ένας μικρός διάυλος πρέπει να υπήρχε μεταξύ Αλοννήσου και Κυρά Παναγιάς και ίσως ένας μικρότερος μεταξύ αυτής και των Γιούρων (Σχέδ. 1). Οι μικροί αυτοί διάυλοι μεταξύ των νησιών δεν θα ήταν τόσο μεγάλο εμπόδιο, μάλλον αποτελούσαν μία πρόκληση για τους ανθρώπους της εποχής. Η παρουσία λειψάνων κατοίκησης της Μέσης Παλαιολιθικής (δηλαδή 40 – 50.000 χρόνια πριν από σήμερα) στην Κυρά Παναγιά, Γράμιζα, Γιούρα και Ψαθούρα αποδεικνύει ότι στις Β. Σποράδες υπήρχε μία πρωτόγονη ναυσιπλοΐα σε εποχή που η θάλασσα ήταν ακόμη ψηλότερα, άρα οι αποστάσεις μεταξύ των νησιών μεγαλύτερες.

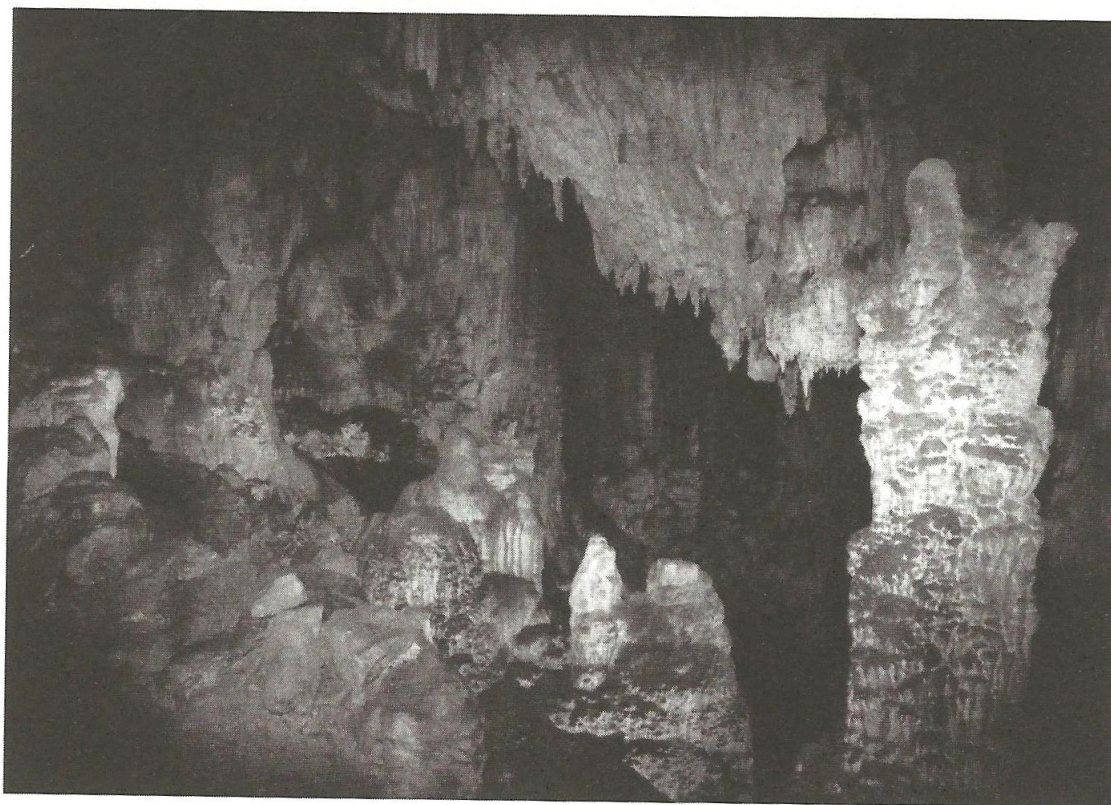

Εικ. 2. Άποψη της δυτικής ακτής των Γιούρων.

Η παρουσία οφιανού της Μήλου στα Γιούρα είναι μία άλλη έμμεση μαρτυρία θαλάσσιων μετακινήσεων μεγάλης κλίμακας, δεδομένης της μεγάλης απόστασης από το βόρειο στο νότιο Αιγαίο. Οι μεσολιθικοί ναυτικοί των Σποράδων πιθανότατα χρησιμοποιούσαν το στενό του Εύριπου για τις προς νότο μετακινήσεις τους.

Φαίνεται όμως ότι οι περιπτώσεις των Γιούρων και του σπηλαίου Φράγ-χθι δεν είναι μοναδικές. Μεσολιθικές εγκαταστάσεις έχουν εντοπισθεί στην Κύθνο³ και αναμένεται να βρεθούν και σε άλλα νησιά. Υπάρχουν επίσης και στα ανατολικά παράλια του Αιγαίου (Ανατ. Θράκη, Αττάλεια) και μαρτυρούν ότι 10.000 χρόνια πριν από σήμερα η δραστηριότητα στη θάλασα αυτή ήταν πολύ μεγαλύτερη από όσο νομίζουμε, ενώ μία επικοινωνία της Μ. Ασίας με τον ελλαδικό χώρο ήταν εφικτή. Κάποιες αβέβαιες προς το παρόν σχέσεις φαίνεται να υπάρχουν μεταξύ των Β. Σποράδων και του ΒΑ και ΝΑ Αιγαίου στη λιθοτεχνία.

Στη Νεολιθική και Πρωτοχαλκή περίοδο οι ενδείξεις για ναυσιπλοΐα στις Σποράδες πληθαίνουν. Η νεολιθική κεραμική των Γιούρων και της Κυρά Παναγιάς δείχνει άμεσες σχέσεις με τη Σκύρο, Χίο και τη ΒΔ Μ. Ασία. Στην Πρώιμη Χαλκοκρατία ιδιαίτερα (3η χιλιετία π.Χ.) έχουμε μεγαλύτερη επικοινωνία στο Αιγαίο. Ασφαλώς ο προϊστορικός θαλάσσιος δρόμος που από το ΒΑ Αιγαίο κατέληγε στο νότιο μέσω των Σποράδων και του Ευβοϊκού ήταν σε εντατική χρήση από την εποχή αυτή. Μέσω αυτού γίνονταν εμπορικές ανταλλαγές μεταξύ της Τροίας, της Εύβοιας και των Κυκλάδων.

Εικ. 3. Σταλαγματικός διάκοσμος στο εσωτερικό του σπηλαίου του Κύκλωπα στα Γιούρα.

Βλέποντας το χάρτη αντιλαμβάνεται κανείς ότι οι Β. Σποράδες αποτελούσαν μία συνεχή αλυσίδα στο δρόμο αυτό που κατέληγε ή άρχιζε από το Β. Ευβοϊκό. Από την Ψαθούρα μέχρι την Εύβοια υπήρχε συνεχής οπτική επαφή από το ένα νησί στο άλλο. Είναι περιττό να πούμε ότι ο Ευβοϊκός πρόσφερε την απαραίτητη ασφάλεια στα πλοία από την προϊστορική περίοδο μέχρι τις μέρες μας. Με τον τρόπο αυτό απέφευγαν τον παράπλου της ανατολικής πλευράς της Εύβοιας που είναι αλίμενη και ιδίως τον Καφηρέα που προξενούσε τρόμο στους ναυτικούς. Η μεγάλη ακμή της Μάνικας, πλησίον της Χαλκίδας, ως σημαντικού αστικού κέντρου στους Πρωτοελλαδικούς χρόνους⁴ οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στο ότι έλεγχε το στενό του Εύριπου και τη διακίνηση στον Ευβοϊκό.

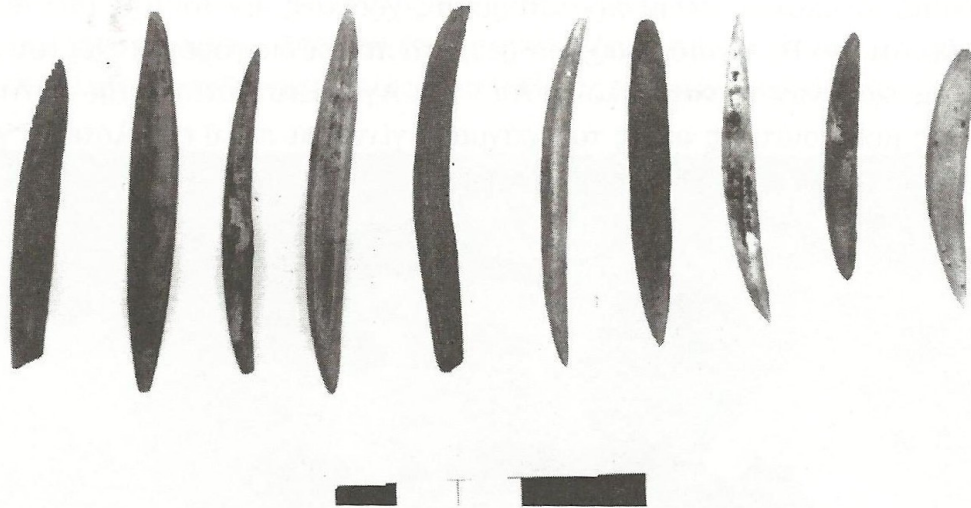
Ενώ μέχρι την Ψαθούρα και το Πιπέρι, που βρίσκεται στα ανατολικά της, έχουμε οπτική επαφή μεταξύ των νησιών, προς τα ανατολικά και μέχρι τον Άγιο Ευστράτιο υπάρχει ένα ανοιχτό πέλαγος που ο διάπλους του θα παρουσίαζε δυσκολίες στους προϊστορικούς χρόνους. Εν τούτοις έχει διαπιστωθεί ότι στο Β. Αιγαίο υπάρχουν ρεύματα που σε διάφορες εποχές του χρόνου διευκόλυναν τη ναυσιπλοΐα. Από τον Άγιο Ευστράτιο μέχρι τη Λήμνο και τις μικρασιατικές ακτές τα πράγματα γίνονται πολύ ευκολότερα, γιατί υπάρχει οπτική επαφή μεταξύ των νησιών.

Εικ. 4. Σπόνδυλοι μεγάλων ψαριών, πιθανώς τόνων, από τα μεσολιθικά στρώματα του σπηλαίου του Κύκλωπα.

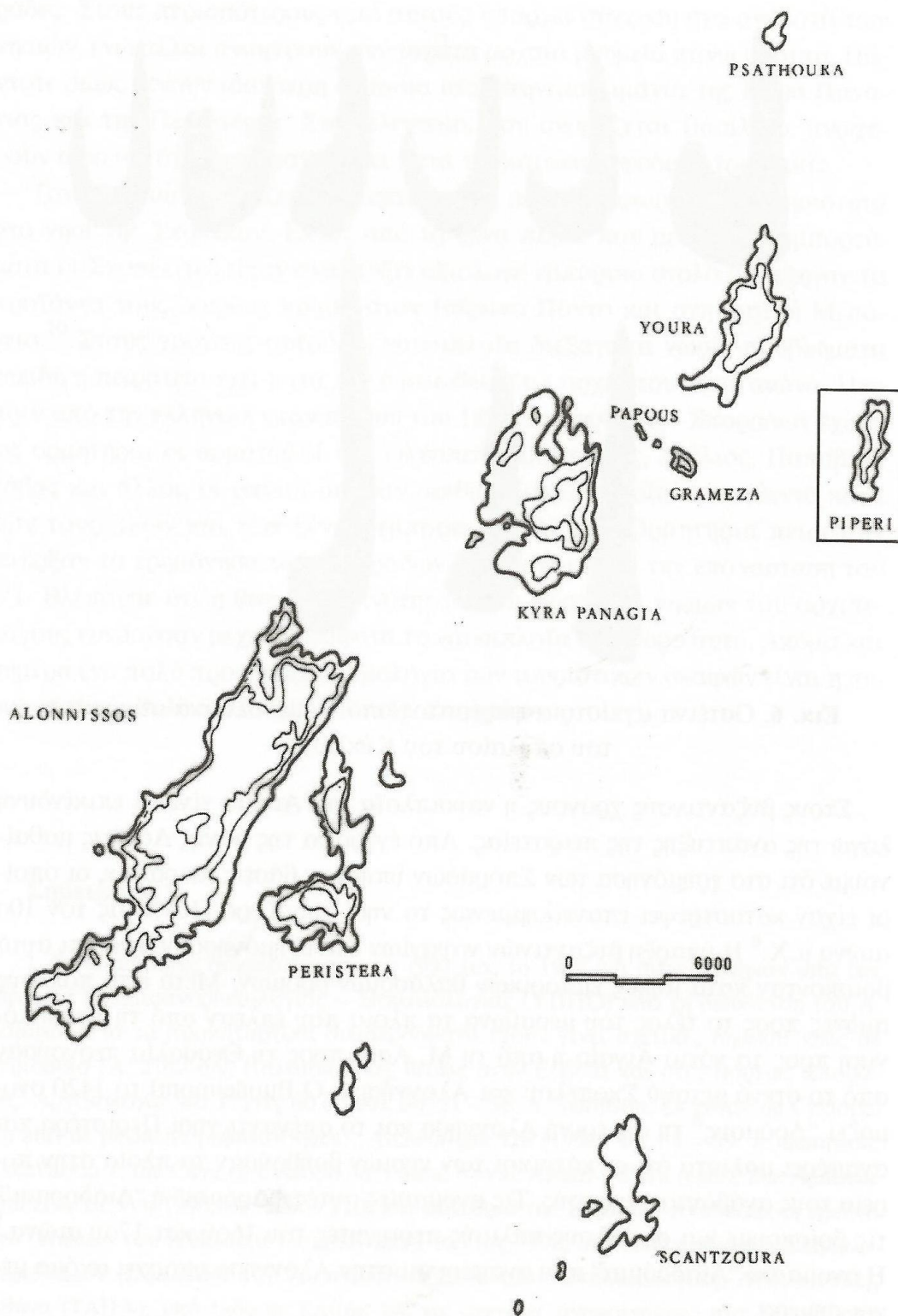
Η γνώση του θαλάσσιου αυτού δρόμου από τους Έλληνες ναυτικούς φαίνεται από το γεγονός ότι το ίδιο δρομολόγιο είχαν ακολουθήσει οι Αργοναύτες κατευθυνόμενοι προς τα ΒΑ καθώς και οι εκστρατεύσαντες κατά της Τροίας τον 13ο αιώνα.⁵ Η επιλογή της Αυλίδας ως χώρου συγκέντρωσης του στόλου των Αχαιών δεν θα είχε νόημα αν επρόκειτο να ακολουθήσουν το επικίνδυνο δρομολόγιο του διάπλου του Καφηρέα. Γνωρίζουμε ότι κατά την επιστροφή από την Τροία πολλοί από αυτούς που ακολούθησαν την επικίνδυνη αυτή πορεία ναυάγησαν κοντά στο ακρωτήριο αυτό.

Στους χρόνους της μινωϊκής ακμής, γύρω στο 1600 π.Χ., οι Κρήτες ναυτικοί με εξελιγμένα σκάφη φτάνουν μέχρι το Β. Αιγαίο και το χώρο των Σποράδων και ιδρύουν αποικίες. Ο Ίκος αποικίζει τη σημερινή Αλόνησο και ο Σταφύλος την Πεπάρηθο. Ο μινωϊκός τάφος του Σταφύλου δείχνει την έντονη παρουσία των μινωϊτών θαλασσοπόρων στη Σκόπελο.⁶

Εικ. 5. Πρώιμος τύπος αγκιστριών από κόκκαλο από τα μεσολιθικά στρώματα του σπηλαίου του Κύκλωπα.

Στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους, οι Χαλκιδείς διέρχονται από τις Β. Σποράδες για να κατακτήσουν την περιοχή της Χαλκιδικής, όπου ιδρύουν τις πολυάριθμες αποικίες τους. Στους μετέπειτα χρόνους ο θαλάσσιος χώρος των Β. Σποράδων γίνεται πολλές φορές θέατρο συγκρούσεων. Τον 4ο π.Χ. αιώνα ο Φίλιππος Β΄ της Μακεδονίας καταλαμβάνει την Αλόνησο (σημ. Κυρά Παναγιά) για να δημιουργήσει βάσεις για το στόλο του, ενώ στην ελληνιστική περίοδο ο στόλος του Αντίοχου Γ΄ αλλά και των Ρωμαίων καταφεύγει για να προφυλαχθεί από την τρικυμία στο στενό μεταξύ Αλοννήσου και Περιστερας.⁷

Σχέδ. 1. Η Αλόνησος και τα Ερημόνησα των Β. Σποράδων.

Εικ. 6. Οστέινα αγκίστρια ψαρέματος από τα μεσολιθικά στρώματα του σπηλαίου του Κύκλωπα.

Στους βυζαντινούς χρόνους η ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο γίνεται επικίνδυνη λόγω της ανάπτυξης της πειρατείας. Από έγγραφα της μονής Λαύρας μαθαίνουμε ότι στα ερημόνησα των Σποράδων υπήρχαν βάσεις πειρατών, οι οποίοι είχαν καταστρέψει επανειλημμένως το νησί της Κυρά Παναγιάς τον 10ο αιώνα μ.Χ.⁸ Η ύπαρξη βυζαντινών ναυαγίων στα ερημόνησα δείχνει ότι αυτά βρίσκονταν κατά μήκος εμπορικών θαλάσσιων δρόμων. Μετά από πολλούς αιώνες προς το τέλος του μεσαίωνα τα πλοία που έπλεαν από τη Θεσσαλονίκη προς το νότιο Αιγαίο ή από τη Μ. Ασία προς τη Θεσσαλία περνούσαν από το στενό μεταξύ Σκοπέλου και Αλοννήσου. Ο Buodelmonti το 1420 ονομάζει “Δρόμους” τη σημερινή Αλόννησο και το απέναντι νησί Περιστέρα και αναφέρει μάλιστα ότι οι κάτοικοι των νησιών βοηθούσαν τα πλοία στην πορεία τους ανάβοντας πυρσούς. Τις ονομασίες αυτές, “Δρόμοι” ή “Διάδρομοι”, τις βρίσκουμε και σε άλλους παλιούς περιηγητές του 16ου και 17ου αιώνα.⁹ Η ονομασία “Λιαδρόμια” που αναφέρεται στην Αλόννησο υπάρχει ακόμα μέχρι σήμερα.

Στους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας ένας μεγάλος αριθμός ξένων περιηγητών είχε περάσει από το “Αρχιπέλαγος”, όπως ονόμαζαν τις Β. Σπο-

ράδες. Στους περισσότερους από αυτούς υπάρχει σύγχυση στα ονόματα των νησιών, ενώ άλλοι αναφέρουν ανύπαρκτα αρχαία μνημεία πάνω σ' αυτά. Πάντοτε όμως δίνουν ιδιαίτερη σημασία στα υπήνεμα λιμάνια της Κυρά Παναγιάς και της Περιστεράς. Στο τελευταίο, που ονομάζεται Βασιλικό, αναφέρουν αρκετοί ότι είχαν καταφύγει κατά τη διάρκεια σφοδρής τρικυμίας.

Τον 18ο αιώνα αρχίζει να παρατηρείται μεγάλη εμπορική δραστηριότητα στο νησί της Σκοπέλου. Εκτός από τα ξένα πλοία που μετέφεραν εμπορεύματα οι Σκοπελίτες είχαν αναπτύξει αξιόλογο εμπορικό στόλο και εξήγαν τα προϊόντα τους, κυρίως κρασί, στον Εύξεινο Πόντο και στη δυτική Μεσόγειο.¹⁰ Στους χρόνους αυτούς η ναυσιπλοΐα διεξάγεται χωρίς προβλήματα επειδή η πειρατεία έχει κατά πολύ μειωθεί. Στις αρχές του 19ου αιώνα, λίγο πριν από την ελληνική επανάσταση του 1821, τα νησιά των Σποράδων έχουν ως ορμητήρια οι αρματωλοί του Ολύμπου Νικοτσάρας, Λιόλιος, Παπαβλαχάβας και άλλοι, οι οποίοι με έναν αριθμό μικρών πλοίων επιτίθεντο κατά των τουρκικών και των ξένων εμπορικών πλοίων. Ορμητήρια πειρατών υπήρξαν τα ερημόνησα των Σποράδων ακόμα και μετά την επανάσταση του '21. Βλέπουμε ότι η θέση, η πυκνότητα και η φύση των νησιών του αρχιπελάγους ευνοούσαν μέχρι πρόσφατα τη ναυσιπλοΐα στο χώρο αυτό. Ακόμα και σήμερα ένα πολύ προσφιλές δρομολόγιο των τουριστικών σκαφών είναι η περιήγηση στο θαλάσσιο πάρκο των Β. Σποράδων.

Σημειώσεις

1. Οι ανασκαφές διήρκεσαν από το 1992 έως το 1995 και διενεργήθηκαν από την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας – Σπηλαιολογίας (ΥΠΠΟ) υπό τη διεύθυνση του Α. Σάμψων. Για τα προκαταρκτικά συμπεράσματα έχουν γίνει σχετικές δημοσιεύσεις σε περιοδικά (Α. Σάμψων, Παλαιολιθικές θέσεις στην Εύβοια και στις Βόρειες Σποράδες, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 60 (1996), σσ. 51 – 56. Α. Sampson, La grotte du Cyclope. Un abri de pêcheurs préhistoriques?, *Archéologia* 328 (1996), σσ. 54 – 59. Α. Sampson, Excavation at the Cave of Cyclope on Youra, στο Ε. Alram – Stern (εκδ.), *Die Ägäische Frühzeit*, Βιέννη 1996, σσ. 507 – 520) και συνέδρια (Α. Σάμψων, Ανασκαφική έρευνα στο σπήλαιο του Κύκλωπα Γιούρων κατά το έτος 1992, στο *Άνθρωπος και Σπηλαιοπεριβάλλον* (Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Σπηλαιολογίας, Αθήνα 1992), Αθήνα (ΤΑΠΑ), υπό έκδοση. Επίσης βλ. τις σχετικές ανακοινώσεις στα υπό έκδοση Πρακτικά του Συμποσίου με θέμα “*Η αρχαιολογική έρευνα στις Βόρειες Σποράδες*” που έγινε στην Αλόνησο στις 12 και 13/10/1996).

2. T. W. Jacobsen, 17.000 years of Greek prehistory, *Scientific American* 234 (1969), σσ. 76 – 87.
3. Α. Σάμψων, Νέα στοιχεία για τη μεσολιθική περίοδο στον Ελλαδικό χώρο, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 61 (1996), σσ. 46 – 51.
4. Βλ. Α. Σάμψων, *Μάνικα I. Μια Πρωτοελλαδική πόλη στη Χαλκίδα*, Αθήνα 1985 και του ίδιου, *Μάνικα II. Ο Πρωτοελλαδικός οικισμός και το νεκροταφείο*, Αθήνα 1988.
5. A. Sampson, The Mycenaean Avlis and the naval route of the Northern Aegean, υπό έκδοση στον τιμητικό τόμο για τον Malcolm Wiener.
6. Α. Σάμψων, *Η νήσος Σκόπελος*, Αθήνα 1968.
7. Α. Σάμψων, *όπ.π.* Βλ. επίσης και την ανακοίνωση της Ε. Σκαφιδά με θέμα “Πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες στα νησιά Σκόπελος και Αλόνησος” στο Α. Σάμψων (εκδ.), *Η αρχαιολογική έρευνα στις Βόρειες Σποράδες* (Πρακτικά Συμποσίου, Αλόνησος 12/13/10/1996), που βρίσκεται υπό έκδοση.
8. Α. Σάμψων, *Αλόνησος – Ερημόνησα*, Αθήνα 1973.
9. Α. Σάμψων, *Ξένοι περιηγητές και Γεωγράφοι στις Βόρειες Σποράδες*, υπό έκδοση.
10. Βλ. Α. Σάμψων, *Τρεις αιώνες πολιτισμού και οικονομικής άνθησης στη Σκόπελο (1600 – 1900)*, στον παρόντα τόμο.